

УДК 316.344.34

М. П. Бліхар

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ

У статті розглядаються основні принципи формування ціннісних орієнтацій студентської молоді у процесі навчання та виховання. Звертається особлива увага на питання гуманізації освіти, особистісно-орієнтоване виховання. Важливе місце відводиться громадянській освіті та вихованню високих моральних якостей.

Ключові слова: *ціннісні орієнтації молоді, гуманізація освіти, національна система виховання, особистісно-орієнтоване виховання, нова парадигма освіти.*

З актуалізацією потреби в оновленні всіх сторін життєдіяльності населення України в період трансформаційних змін особливої значущості набуває вивчення освітньо-виховної складової життя суспільства. Проблема виховання підростаючого покоління завжди входила до кола найсладніших проблем суспільного розвитку. Знання про світ та його будову, про сутність та призначення людини завжди приковували до себе увагу як доісторичних цивілізацій, так і сучасних науково-технічних суспільств. Зрозуміло, що напрямки і форми виховної діяльності у різних суспільствах різняться, що зумовлено багатьма чинниками, передусім цивілізаційним рівнем та специфікою історичного розвитку того чи іншого суспільства. В Україні останнім часом відбулися значні соціальні зміни (перехід до ринкових умов), руйнування існуючої системи цінностей, зміни духовних орієнтирів та ідеалів. Утворився ідеологічний вакуум, існує розмитість моральних норм. Ці зміни найбільш відчутно впливають на студентську молодь, якій тяжко орієнтуватися в ситуації, що склалася. Саме тому існує необхідність зі сторони педагогів та вихователів допомогти їй розібратися в цьому і зробити правильний вибір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що обґрунтування гуманістичного, людиноцентристського підходу до виховання культури особистості здійснили А. Макаренко, В. Сухомлинський, В. Беспалько, І. Бех, О. Вишневський, В. Кремень, О. Сухомлинська. Розробкою питань ціннісних орієнтацій у навчальному процесі займаються багато науковців,

серед яких О. Голубкова, В. Зінченко, А. Сивцева, Н. Ткачова та інші. Результати соціологічного вивчення студентського середовища представлені в роботах В. Бакірова, О. Балакіревої, В. Арбеніної, Є. Головахи, В. Ніколаєвського, Л. Сокурянської, Н. Шуст, О. Якуби, О. Яременка та інших.

Метою статті є висвітлення основних інноваційних підходів до освітньо-виховного процесу, визначення основних принципів виховання студентської молоді і з'ясування місця і ролі духовних цінностей в цьому процесі.

Відомий педагог А. Макаренко підкреслював, що у процесі здійснення освіти важливо навчати молодь і водночас виховувати її. На жаль, вчителі більше зусиль прикладають на те, щоб просто зробити дітей слухняними. Але “слухняний вихованець”, тобто такий, який не заважає на уроках, не сперечається з учителями, насправді є просто “зручним учнем”. Така людина, ставши дорослою і не сформувавши власних ціннісних орієнтирів, буде просто завжди намагатися підстосовувати свої погляди та поведінку під думки впливових людей. А така особа, за А. Макаренко, може завдати суспільству більше шкоди, ніж користі [16, 49].

В основу сучасної системи формування ціннісних орієнтацій у процесі навчання і виховання в Україні покладено нові принципи, найважливішим з яких є гуманізація, з якою пов'язують відродження духовності провідні вітчизняні вчені та педагоги (Г. Балл, І. Бех, О. Білоусова та інші). Питання людських цінностей розглядали такі видатні педагоги як П. Блонський, А. Макаренко, К. Ушинський та інші. Найбільш цілісною і обґрунтованою педагогічною концепцією формування ціннісних орієнтацій учня є концепція, створена В. Сухомлинським [15, 130].

Реалізація основних завдань і принципів у національній системі виховання повинна здійснюватися в ряді пріоритетних напрямів, зокрема: патріотичне, правове, моральне, художньо-естетичне, трудове, фізичне, екологічне виховання. Ці напрями тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного, мають самостійне теоретико-методологічне значення. Водночас всі вони утворюють цілісну систему національного виховання.

Передова теорія і практика виховання пропонує нові підходи і моделі практичної реалізації цих напрямів. Розглянемо основні з них.

Особистісний напрям виховної системи. Особистість виховується тільки особистістю (К.Ушинський), духовність і моральність виробляється духовністю і моральністю. Наслідування кращих моральних зразків своєї родини, українського народу, загальнолюдських моральних цінностей – все це має бути основою виховання.

Єдність мети педагога і учнів у вихованні. Такий підхід сприяє пробудженню в конкретного учня бажання вчитися і виховуватися в конкретного вчителя і бажання педагога вчити й виховувати конкретного учня. Майстерність педагога полягає в тому, щоб викликати такі зустрічні прагнення.

Системний характер виховання, який забезпечує цілісність навчально-виховного процесу. До виховної системи входять: навчання, вплив найближчого соціального оточення, взаємовиховання і самовиховання; індивідуальні педагогічні впливи. Всі ці елементи перебувають у єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності.

Підвищення ефективності виховання у формуванні духовності особистості. Розпізнають деякі види активності особистості в процесі виховання: пристосування до педагогічних вимог (режиму дня, Статуту школи та ін.); орієнтація на колектив; самовиховання як вища форма активності.

Наступність розвитку учня. Вона повинна забезпечуватись як змістовно, так і методично [9, 54].

Н. Ткачова стверджує, що протягом багатьох століть освіта виступала провідним засобом підготовки молоді до майбутнього дорослого життя. Однак перехід суспільства на якісно новий етап розвитку обумовлює принципово нові вимоги до освітньої системи. Дійсно, щоб людина могла своєчасно та адекватно реагувати на зміни в своїй життєдіяльності, вона змушена вчитися протягом усього життя. Однією з провідних цілей освіти традиційно вважається задоволення потреб суспільства у формуванні освічених, всебічно розвинених, високоморальних особистостей, які зможуть стати гідними його членами та внести свою лепту в подальший науково-технічний та культурний прогрес людства. Однак на кожному історичному етапі ця загальна освітня мета набуває своєї конкретності залежно від специфічних особливостей суспільного розвитку. Тому цінності в освіті одночасно відображають і актуальні суспільні цінності,

що домінують у даний, конкретний історичний час, і орієнтують молодь на ідеал майбутнього [17, 33-34].

М. Роганова стверджує, що сучасна освіта має ґрунтуватися на парадигмі “людина культури”, якій близькі історичні і культурні традиції, у якій сформовані культурні цінності, устремління до моральності, краси, вищих духовних засад. Культурологічні знання створюють для сучасної молоді орієнтири в сучасному полікультурному світі, сприяють формуванню навичок міжкультурного спілкування, розвитку гармонійних взаємин із світом [11, 177].

Погоджуємося з відомим вченим І. Бехом, який зазначає, що метою справжньої освіти, зважаючи на її складність і значущість, мають стати моральне самоусвідомлення, виховання та розвиток духовних вартостей. Кожній дитині необхідно прищепити, так би мовити, смак до духовної сторони життя. Лише особистісно орієнтована освіта може досягти цієї мети. Вона має будуватись на таких засадах:

- 1) свобода, відповідальність, справедливість, творчість, співпраця;
- 2) дитяча самодіяльність, її активний характер;
- 3) вільна творча продуктивна праця як базис виховання;
- 4) розвиток творчої індивідуальності;
- 5) виховна полісистемність (індивідуально-типологічна диференціація вихованців вимагає відповідних виховних систем).

Отже, особистісно-орієнтована освіта виходить із самоцінності особистості, її духовності й суверенності. Тому вона може вважатися гуманістичною. Її мета – формувати людину як особистість, творця самої себе і навколишніх умов [3, 9].

Ціннісну систему людини І. Бех розуміє як складний регулятор людської життєдіяльності, “який відображає у своїй структурній організації і змісті особливості об’єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об’єктивних характеристиках” [2, 23]. Як стверджує І. Бех “цінності людини об’єднуються в єдину систему, володарем якої виступає особистість. Ціннісна система має свою спеціальну організацію, ... упорядкованість”, в якій слід розрізняти, з одного боку, абсолютні, незалежні, “самі по собі” цінності, а з другого – ті, що виступають у ролі засобів, умов, проміжних цілей життєдіяльності людини [2, 25-26].

І.Д. Бех наголошує на пріоритетності для розвитку суспільства духовних цінностей. Вчений переконаний в тому, що людина може бути ціннісним центром і “мірою всіх речей” за умови, що вона сповна оволоділа культурно-духовними надбаннями як регуляторами своєї життєдіяльності [14, 32-33]. Розвиненою особистістю можна вважати ту, яка досягла вищого рівня духовного освоєння навколишнього світу. Щоб це сталося, вона на такому ж рівні має освоїти і свій внутрішній світ, який часто буває для неї закритим. Тому слід формувати у вихованця здатність дедалі більше відкриватися самому собі, наближатися до найістотнішого в собі. Духовні цінності не повинні замикатися у внутрішньому світі людини, а бути тими психологічними засобами, за допомогою яких цей світ стає відкритим насамперед для іншої людини і навколишнього світу [3, 9-10].

У працях В. Сухомлинського сформована і обґрунтована цілісна система виховання, яка базується на гуманістичних ідеях добра і краси. Він був переконаний у тому, що треба цілеспрямовано розвивати загальнолюдські якості і властивості особистості за допомогою педагогічно обґрунтованих шляхів і засобів. В. Сухомлинський прагнув розв’язати проблему морального виховання дітей. Під моральним вихованням він розумів цілісний процес розвитку особистості, спрямований на формування моральності, зокрема громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слова й діла [5, 14-15]. Велике значення В. Сухомлинський приділяв обов’язку. “Обов’язок – моральна основа, моральна серцевина, від якої залежить те, чого ми чекаємо від нашого вихованця... Наша мета – людина високого обов’язку” [12, 475].

У книзі “Як виховати справжню людину” В. Сухомлинський подає конкретні етичні бесіди, настанови, присвячені ідеалам, цінностям і святиням, що стосуються любові до батьківщини, громадянськості; ставлення до людей і обов’язку перед ними; ставлення до батьків, рідних, знайомих; розуміння життя, добра і зла в ньому; виховання високих моральних якостей і норм поведінки; любові до знань, школи, учителя; дружби, любові, сім’ї; ставлення до краси у природі та суспільстві [13]. Дуже важливо, щоб з дитинства в людини було духовне життя в світі моральних цінностей – святинь Батьківщини, рідного народу та його

історії. Найстрашнішим, що може трапитися в середовищі підлітків, він називає порожнечу душі, відсутність святого і непорушного [1, 11-12].

В. Сухомлинський звертається до вихованців з такою настановою-повчанням: “Моральною особою ти станеш лише тоді, коли в твоїй душі назавжди оселяться совість, соромливість, відповідальність і обов’язок. Це чотири найважливіші джерела, що живлять твою моральну доблесть і культуру” [13, 261]. Вчений рекомендує вчити учнів умінню бачити в кожній людині найвищу цінність.

Очевидно, що між системою цінностей і стратегією та методами виховання існує взаємна залежність. Цінності визначають зміст виховання, а стратегія і методи ставлять собі за мету прищепити молоді віру у прийнятті цінності. Цінності мають ідеальну природу, тобто, можна стверджувати, що вони є певною ієрархічною системою ідеалів, фундаментальних понять і цілей, якими живе суспільство і в здійсненні яких вбачає сенс свого існування. Зрештою, цінності можуть трактуватися як в контексті життя всього суспільства, так і через призму життя окремої людини. Проте саме в першому випадку вони слугують певним загальним “еталоном”, на який орієнтується виховання [6, 91].

Сьогодні досить багато говорять про перехід до нової гуманістичної цивілізації. Характерною складовою формування гуманістичної цивілізації виступає існування нової освітньої парадигми. Вихід людства з кризи інформаційного суспільства залежить від здатності людей створювати та запроваджувати інновації. Суспільство в цілому та держава впливають на систему організованої освіти. На думку вітчизняних теоретиків освіти (Н. Розова, О. Долженко, Н. Юдіна та ін.), сенс інновацій полягає в оволодінні студентами такими вміннями та навичками, як вміння передбачати, прогнозувати, орієнтуватись в складних умовах реального життя. Поставлені завдання передбачають вибір ціннісних орієнтирів, в основі яких покладені поняття “доброта”, “чуйність”, “дружня турбота”, “гідність”, “справедливість”, “раціональність”, “толерантність” та “самодостатність”. Ці пріоритети знаходять вираження в новому світорозумінні [8, 149].

Нова парадигма освіти з її принципово новими завданнями знаходить осмислення в роботах іспанського вченого Ортеги-і-Гассета. Він виходить із того, що сучасна людина має розглядати свою державу не як спадщину

предків, а як землю, на якій житимуть нащадки. Провідною функцією освіти він вважає вивчення культури як суми адекватних уявлень про призначення людини в сучасному світі [8, 153]. Отже загалом для нової гуманістичної цивілізації велике значення має воля та самоцінність людської індивідуальності.

За останні десятиріччя роль цінностей у сфері педагогічної теорії й практики значно підвищилася, що стало каталізатором для поступового виокремлення окремої галузі в педагогіці – педагогічної аксіології. Як свідчить аналіз наукової літератури, серед провідних понять педагогічної аксіології вчені називають насамперед такі: освітні цінності, педагогічні цінності й виховні цінності [16, 49].

Н. Ткачова так інтерпретує освітні цінності. “Це система соціальних норм, концептуальних ідей, значень, смислів, ідеалів, що відображає провідні гуманістичні пріоритети суспільства та виступає головним орієнтиром для розвитку освітньої системи в цілому” [17, 45]. Освітні цінності виступають структурним компонентом загальної системи соціальних цінностей, однак вони мають свої характерні особливості.

Відомо, що для групи соціальних цінностей провідними виступають базові цінності. Їх можна сприймати як деякі усталені орієнтири, своєрідні дороговкази, які висвітлюють загальний курс людства на шляху його еволюції. На думку Н. Ткачової, ці цінності можна ще назвати стратегічними, оскільки вони закладають напрямок розвитку суспільства на тривалий термін. Для царини освіти головними є інструментальні цінності. Їх ще можна назвати тактичними цілями. Дійсно, одним з головних завдань освіти є озброєння кожної особистості конкретними засобами (знаннями, переконаннями та ін.), які допомагають стати їй не тільки більш освіченою, але й більш щасливою, вільною, справедливою людиною [17, 45-46].

Педагогічні цінності слід розглядати як систему освітніх засобів, соціальних норм, педагогічний інструментарій, що забезпечують ефективну трансляцію визначених освітніх цінностей на індивідуальний рівень окремої особистості, тобто формування в неї особистих ціннісних пріоритетів [16, 51].

Л. Белова у своєму дисертаційному дослідженні, визначаючи перспективи розвитку освіти й завдання навчання підростаючих поколінь,

стверджує, що світова освітня спільнота однозначно доходить висновку про те, що сучасне інноваційне навчання має перед собою як мінімум дві основні мети. Перша – виховати здатність до “передбачення”, випередження подій, зорієнтувати людину на свідомий вибір альтернатив. Друга мета – навчити дотримуватися принципу “співучасті”, що передбачає участь індивідів і цілих суспільств у процесі прийняття важливих рішень на всіх рівнях – від локального до глобального. Досвід показує, що навчання, яке виключає духовно-моральну складову й орієнтується лише на передачу максимального обсягу знань та освоєння технологій, не забезпечує професійної успішності фахівця й неминує спричиняє кризу соціально-культурної та особистісної ідентичності. Навчання ефективно лише настільки, наскільки йому вдається пробудити в людині людське (її духовність, волю до самопобудови, самоконструювання, інтерес до самопізнання й самовизначення) [4].

Л. Ордіна зазначає, що освітній процес не може обмежуватись тільки передачею традиційних культурних цінностей і знань від одного покоління до іншого. Призначення його – у вихованні особистості студента через набуття особистої системи культурних цінностей, умінні орієнтуватись у складному культурному просторі. Саме тому науковець звертає особливу увагу на демократичні цінності як фактор мотиваційного забезпечення культуротворчого середовища вищого навчального закладу і при цьому базовими демократичними цінностями вважає “свободу”, “відкритість” та “толерантність”. Л. Ордіна зазначає, що “реалізація цих цінностей обумовлює створення такого середовища, яке культивує знання, культуру, свободу слова і думки, виховує високоосвічену особистість, відроджує кращі традиції в навчальній та виховній роботі..., підвищує відповідальність за свої дії і досягнення в різних сферах діяльності” [10, 145].

Як стверджує В. Чопей [18] у перехідних суспільствах при формуванні демократичного світогляду студентської молоді відповідальна роль належить громадянській освіті. Вона має закладати основи демократичної ментальності, формувати конституційну культуру громадськості, сприяти громадянській соціалізації молоді. Адже саме за демократії розквітає громадянське суспільство – сфера самовиявлення вільних індивідів та їх добровільно сформованих асоціацій, якій властиві горизонтальні, не

санкціоновані державою, зв'язки між громадянами, що мають справді колективний характер. Освіта при цьому виступає важливим елементом процесу життєдіяльності суспільства, передумовою його нормального стабільного розвитку [18, 26-27].

Останнім часом досить багато науковців надають великого значення особистісно орієнтованому вихованню. Зокрема К. Дубич в своєму дисертаційному дослідженні доводить, що особистісно орієнтоване виховання – це виховання, спрямоване на визнання людини як найвищої цінності, її права на свободу вибору особистісної позиції, на цінність людського духу і цінність життя взагалі, на можливість розвиватися на принципах рівності, справедливості, людяності як бажаної норми стосунків між людьми. Гуманізація особистісно орієнтованого виховання в практичній площині означає не тільки повагу до особистості студента, до його гідності, але і прийняття його особистісних цілей, запитів, інтересів. Особистісно орієнтоване виховання ґрунтується на загальнолюдських та особистісних цінностях, серед яких провідними є моральні та культурні цінності. Цінності задають направленість діяльності педагогічних систем, тому практична педагогічна діяльність в гуманістично орієнтованому процесі вищого навчального закладу будується в їх контексті [7].

Отже, головною метою виховання у вищій школі є зміцнення моральних засад суспільства, розвиток духовності, виховання в молоді високих моральних якостей, підготовка гармонійно розвиненої, суспільно активної особистості, професійно грамотного, творчого фахівця, який поєднує в собі високу духовність, моральну чистоту, професійну компетентність і фізичну досконалість. Досягнення цієї мети забезпечується принципами особистісно орієнтованого виховання, визначальним місцем громадянської освіти, переважаючим значенням духовних, демократичних та культурних цінностей.

Література

1. Антоненко М. Книга В.О. Сухомлинського “Як виховати справжню людину” в контексті діалогу щодо духовно-моральних цінностей // Рідна школа . – 2009.

2. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: Теоретико-технологічні засади. – Київ: Либідь, 2003.
3. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання: Наук. – метод. зб. – [За заг. ред. Сухомлинської О. В.]. – Київ: 1997.
4. Белова Л.О. Виховна система сучасного ВНЗ: соціологічні аспекти аналізу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціолог. наук: спеціальність 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології”. – Харків: 2005.
5. Бондар Л.В. О. Сухомлинський: ціннісно-гуманна основа виховного процесу // Рідна школа. – 2009. - № 8-9.
6. Вишневецький О.І. Теоретичні основи педагогіки : Курс лекцій / О.І. Вишневецький, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль. – Дрогобич: Відродження. – 2001.
7. Дубич К.В. Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук: спеціальність 13.00.07 “Теорія і методика виховання”. – Луганськ: 2007.
8. Кадієвська І.А. Гуманістичні цінності освіти в контексті глобалізації суспільства : монографія – Одеса: Астропринт, 2010.
9. Кобзар Б.С. Аксіологічний аспект виховання // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. збірник / За заг. ред. Сухомлинської О. В.; АПН України. – Київ: 1997.
10. Ордіна Л.Л. Демократичні цінності як фактор мотиваційного забезпечення культуротворчого середовища ВНЗ // Вісник націон. техн. ун-ту України “Київський політехнічний інститут”. Філософія, Психологія, Педагогіка. – [Зб. наук. праць]. – Київ: ІВЦ “Політехніка”, 2009. – № 3(27). – Ч. 2.
11. Роганова М.В. Інноваційні підходи у навчанні і вихованні духовної культури студентів ВНЗ // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки.- [Зб. наук. праць]. – Київ: КМУ, 2009. – Вип. 12.
12. Сухомлинський В.О. Виховання обов’язку // Вибр. тв: У 5 т. – Т. 5. – Київ: Рад. школа, 1997.
13. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв.: У 5 т. – Т. 2. – Київ: Рад. школа, 1976.
14. Теорія і методологія особистісно орієнтованого виховання дитини у дослідженнях І.Д. Беха. – [Уривки з книги В. В. Рибалка “ Теорія особистості у вітчизняній психології та педагогіці”] // Виховання і культура. – Травень-серпень, 2009. - № 3(19).

15. Тихомиров С.В. Управління процесом формування ціннісних орієнтацій студентів вишів // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. - № 1.
16. Ткачова Н.О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі. – Луганськ: Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка; Харків: Вид-во “Каравелла”, 2006.
17. Ткачова Н.О. Історія розвитку цінностей в освіті. – Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004.
18. Чопей В.С. Формування демократичних цінностей у сучасної студентської молоді як соціальне завдання // Нова парадигма. – [журнал наук. праць]. – Вип. 88. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009.

M. Blikhar. Basic aspects of forming of the values orientations of modern student youth in the process of education.

The article discusses the basic principles of value orientations of students in learning and education. Draws special attention to the issue of humanization of education, personality-oriented education. Most important objectives of civic education of high moral character.

Key words: *values of youth, humanization of education, national education system, self-oriented education, the new paradigm of education.*

УДК 316.2:165

С. М. Цимбал

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО
СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ**

У статті розглядаються методологічні можливості постнекласичної парадигми для розширення предметного поля соціального пізнання. Розкриваються особливості застосування міждисциплінарного підходу до вивчення соціуму, що дозволяє створювати нові соціальні стратегії та орієнтири суспільного розвитку.

Ключові слова: *методологія, соціальні системи, парадигма, соціальне пізнання, міждисциплінарні стратегії.*

Наукові революції, пов'язані зі зміною парадигми пізнавальної діяльності, завжди викликали потребу в методологічній рефлексії. У